
PSYCHOSOCIAL SITUATION OF DEVELOPMENT OF STUDENTS WITH SENSORY AND MOTOR DISABILITIES IN THE GENERAL AND SPECIAL EDUCATION**Tzvetomira Angelova**Regional Centre for Support of the Inclusive Education Process, Sofia,
Republic of Bulgaria, angelova_tzvetomira@abv.bg

Abstract: The study of the problem of psychosocial determinants of education relates to the actual impact of social and pedagogical factors on the psychosocial development and mental health of children with inborn and early-acquired hearing, visual and motor disabilities in the substantially different conditions of inclusive and segregated type of education. The study of psychosocial determinants of education relates to changes in philosophical-methodological bases and the main purpose of education, with their reorientation towards unity of the individual and public benefits of educational activities in childhood and adolescence. The study bases on the research of the psychosocial developmental situation of students with sensory and motor disabilities and its dynamics in different educational conditions in the period of primary school to upper-school age. The issue of protective and risk factors in inclusive education and traditional education is particularly important at both individual and social level. The tendency for reforms in the Bulgarian general education system is increasingly reflecting the changes in its philosophical-methodological positions. The intersections of the theoretical doctrines in the holistic (systematic), constructivist-dialectical, humanistic and activity-communicative approach to the essential characteristics of individual development and the development of the social system become decisive for the reformulation of the objectives in education. The processes of learning, motivation, communication and self-regulation in collaborative learning activities of students and adults focused as a mechanism to achieve self-updating personality that synchronizes the individual and social needs. The perspective of "inclusive education" and "school for all" recognizes individual and inter-group differences and places them on the organization of educational activities.

The distribution of the sample by the type of school - type of psychosocial development is of particular interest. The relative share of cases with a complicated psychosocial developmental situation in the special school is significantly higher than in general education schools. The analysis of the results shows that the atypical compensatory type has the highest and equal relative frequency in the two schools. The typical and highly adaptive type of mental functioning is almost double in the general school, and the complicated atypical mental functioning has a significantly lower relative incidence in terms of inclusive education compared to the special school. We can conclude that in both school settings dominates compensatory typical model of psychosocial situation, but its substructures vary. In the special school, children with complicated psychosocial functioning represent about ¼ of all students there, with a complicated mental 1/3 and a complicated social over ¼.

Keywords: psychosocial situation, inclusive education, special school, children with hearing, visual and motor disabilities

ПСИХОСОЦИАЛНА СИТУАЦИЯ НА РАЗВИТИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ СЪС СЕНЗОРНО-МОТОРНИ УВРЕЖДАНЯ В ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНОТО И СПЕЦИАЛНО УЧИЛИЩЕ**Цветомира Ангелова**Регионален център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование
София-град, България angelova_tzvetomira@abv.bg

Резюме: Изследването на проблема за психосоциалните детерминанти на образованието е свързан с актуалното влияние, което оказват социалните и педагогическите фактори върху психосоциалното развитие и психичното здраве на деца с вродени и рано придобити слухови, зрителни и двигателни увреждания в съществено различните условия на приобщаващ и сегрегирани тип образование. Изследването на психосоциалните детерминанти на образованието е свързано с промените във философско-методологични бази и главната цел на образованието, с тяхното пренасочване към единство на индивидуалните и обществени ползи от образователните дейности в детско-юношеска възраст. В основата на изследването стои проучването на психосоциалната ситуация на развитие на учениците със сензорно-моторни увреждания

и нейната динамика в различните образователни условия в периода от начална до горна училищна възраст. Въпросът за протекционните и рисковите фактори в приобщаващо образование и в традиционното специално образование е важен както на индивидуално, така и на социално равнище. Наблюдаваната тенденция за реформи в българската общообразователна система все по-ясно отразява промяната в философско-методологичните ѝ позиции. Пресечните точки на теоретичните доктрини в холистичния (системния), конструктивистко-диалектичния, хуманистичния и дейностно-комуникативния подход към същностните характеристики на индивидуалното развитие и развитието на обществената система стават определящи за преформулиране на водещите цели в съвременното образование. Процесите на учене, мотивация, комуникация и саморегулация в съвместни учебни дейности на ученици и възрастни са фокусирани като механизъм за постигане на самоактуализираща се личност, която синхронизира индивидуалните и социалните потребности. Перспективният идеал за „приобщаващ тип образование“ и „училище за всички“ признава индивидуалните и междугруповите различия и ги залага в организацията на образователните дейности.

Разпределението на извадката според фактора тип училище тип психосоциална ситуация на развитие представлява особен интерес. Относителният дял на случаите с усложнена психосоциална ситуация на развитието в специалното училище е значително по-висок от този в общообразователното училище. Анализът на резултатите показва, че атипичният компенсаторен тип е с най-висока и равностойна относителна честота в двете училищни системи. Типичният и високо адаптивен тип психическо функциониране е почти двойно повече представен в общообразователното училище, а усложненото атипично психическо функциониране е със значително по-ниска относителна честота в условията на приобщаващото образование, в сравнение със специалното училище. Може да се обобщи, че и в двете училищни условия доминира компенсаторно типичния модел на психосоциална ситуация, но неговите субструктури варират. В специалното училище учениците с усложнено психосоциално функциониране представляват около $\frac{1}{4}$ от всички обучавани там ученици, с усложнено психическо $\frac{1}{3}$ и с усложнено социално над $\frac{1}{4}$.

Ключови думи: психосоциална ситуация, приобщаващо образование, специално училище, ученици със сензорно-моторни увреждания.

1. ВЪВЕДЕНИ

Мотивите за разработване на настоящето изследване имат отношение към новите политики и текущите реформи в българската образователна система, които актуализират проблемите за развитието на децата с увреждания в качествено различни образователни условия. Проблемът за релациите между обучение и развитие отдавна е във фокуса на психологическата наука и специалната педагогика, но едва през последните десетилетия стават фокус на педагогическата наука. Изследването на психосоциалните детерминанти на образованието е свързано с промените във философско-методологичните бази и главната цел на образованието, с тяхното пренасочване към единство на индивидуалните и обществените ползи от организирани образователни дейности в детско-юношеска възраст. Моделът на А. Маслоу за постигане на самоактуализираща се в социалната среда личност, определя нови задачи за стимулиране на когнитивното и социо-емоционалното развитие чрез прилагане на конструктивистки подходи във всеки възрастов стадий. Естеството на количествените и качествените промени в когнитивните и личностните ресурси на учениците без и с увреждания става изходен момент за преосмисляне и реорганизация на социално-педагогическата среда така, че да подкрепя зоната на тяхното близко развитие.

2. ПСИХОСОЦИАЛНО ФУНКЦИОНИРАНЕ И ОБРАЗОВАТЕЛНА СРЕДА

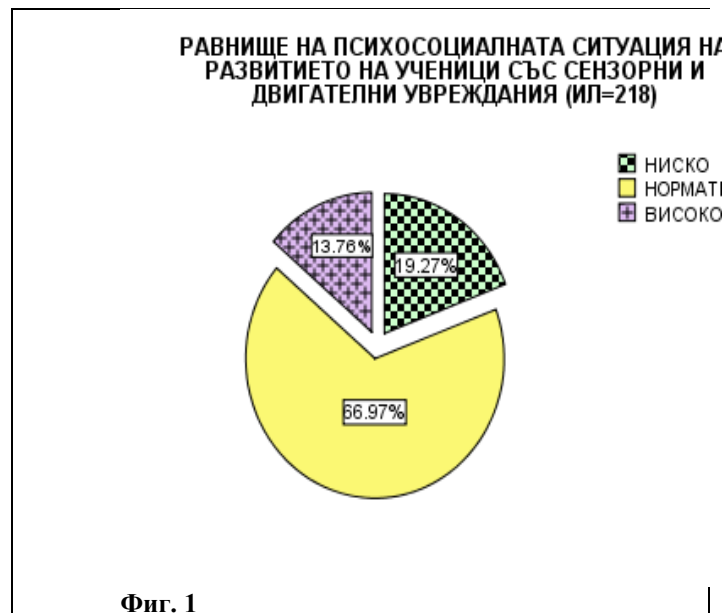
Като приемаме конструктивистко-диалектическа позиция към образованието и развитието, в настоящото проучване насочваме вниманието към динамиката на биопсихосоциалните характеристики на учениците със сензорно-моторни увреждания. Количествените и качествените промени в структурата на вътрешните условия маркират основните параметри на актуалното и близкото детско развитие, при което те трябва да бъдат водеща детерминанта за избор на образователни дейности с характер, подкрепящ перспективите на това развитие и съхраняващ психичното здраве.

За целите на емпиричното изследване е конструиран Въпросник за контексти на атипичното развитие (ВКАР), който е изграден от две части. Първата част „*Въпросник за общи и специфични биосоциални фактори*“ включва основните биологични и средовите детерминанти в развитието на децата с увреждания. Съвременната наука разглежда тези фактори в констелация, която заедно с психологическия фактор маркира

вътрешногрупови различия на развитието във всяка от категориите деца с увреждания (Попзлатева, 2010). Тези факторите са използвани за *независими променливи* в цялото изследване, за които е очакван ефект върху психосоциалната ситуация на развитието и психичното здраве. Втората част на ВКАР е оценъчна и е представена от „*Скала за психосоциална ситуация на развитието*“. Скалата съдържа общо 12 айтема, структурирани в два домейна: 1). Психическо функциониране и 2). Социално-педагогическо функциониране.

Въпросникът за контексти на атипичното развитие е предназначен за попълване от педагози и психолози, които имат ежедневен контакт с учениците. Той разкрива перспектива за проучване на съдържателните и структурните компоненти, мултифакторната детерминация на психосоциалната ситуация на развитието, както и на закономерни зависимости между нея и състоянието на психичното здраве чрез прилагане на описателна статистика и стратегии на статистическия извод. В проучването приемаме, че измереното *Високо равнище на ПСС* кореспондира с ранно компенсирани в детството последици от биологичния дефицит и психосоциалното развитие на учениците със сензорно-моторни увреждания като имат идентични характеристики с тези на връстниците, т.е. развитието е *типично*. В случаите на измерено *Нормативно равнище на ПСС* на развитие приемаме, че психосоциалната ситуация на развитие е *атипична компенсаторна*, т.е. учениците са постигнали сравнимо с връстниците равнище на функциониране, но използват специфични компенсаторни компетентности, придобити в по-ранното детство. Накрая, при установено *Ниско равнище на ПСС* на развитие има основание да се счита, че това е *усложнен тип* психосоциална ситуация на развитие. Подобна типология на ПСС на развитие разкрива възможности, както за търсене на нейните детерминанти, така и на закономерни отношения с психичното здраве на учениците със сензорно-моторни увреждания. За да се дефинира нормативна психосоциална ситуация на развитие на ученици с увреждания, използвахме изчислените средни величини и средните отклонения за цялата извадка от 218 изследвани лица.

Разпределението по равнище на психосоциално функциониране (фиг.1) демонстрира, че 67% от извадката е с *нормативно равнище* на психо-социално функциониране или атипично компенсаторно развитие, 19% от извадката се отличава с *ниско равнище* или *усложнена психосоциална ситуация* на развитието и 14 % от извадката е с *високо равнище* на психо-социално функциониране, сравнимо с това на връстниците.

Изследването има за централен фокус потенциала на педагогическия фактор да влияе върху личностното развитие при сензорно-моторни увреждания в детско-юношеска възраст в посока на адаптация към разширяващата се социална среда и самоактуализация. Приема се позицията на Л. Виготски (1983), че предотвратяването на негативни вторични последици в психичната система, както и изграждането на компенсаторни когнитивни, комуникативни и социално-адапционни компетентности е под силното

влияние именно на социално-педагогическия фактор. Проучването има за цел да анализира влиянието на образователната среда чрез сравняване на актуалната психосоциална ситуация на учениците в общообразователното и специално училище, нейната възрастова динамика в двете условия, съчетано и с влиянието на модалност на увреждането.

Резултатите, получени чрез Въпросник за контексти на развитието, обобщават оценките на педагозите по Скалата за психосоциална ситуация на развитието. Анализирани са средните оценка за глобалната психосоциална ситуация и тези на нейните структурни компоненти в психическото и социално-педагогическото функциониране за цялата извадка от 218 ученика, диференцирана според условията на образование – общообразователно и специално училище (табл. №1).

Табл. №1 показва тенденция за по-високи средни оценки в условията на общообразователното училище както по глобалната психосоциална ситуация на развитието, така и по двете субскали - психическото функциониране и социално-педагогическото функциониране.

Таблица 1

ПСИХОСОЦИАЛНО ФУНКЦИОНИРАНЕ И ОБРАЗОВАТЕЛНА СРЕДА НА УЧЕНИЦИ СЪС СЕНЗОРНО-МОТОРНИ УВРЕЖДЕНИЯ

Училище		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Психосоциална ситуация	Общообразователно	82	48,90	6,543	,723
	Специално	136	45,04	8,258	,708
Психическо функциониране	Общообразователно	82	22,57	5,707	,630
	Специално	136	20,38	5,749	,493
Социално-педагогическо функциониране	Общообразователно	82	26,33	2,310	,255
	Специално	136	24,66	4,155	,356

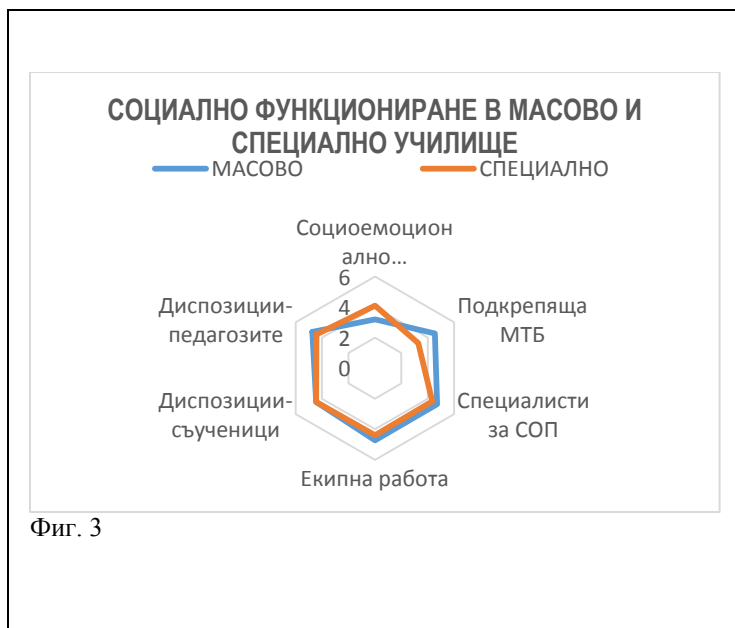
За изясняване на това състояние по-нататъшният качествен анализ е насочен към детайлизиране на тези различия в различните образователни системи, като е изведена вътрешната структура на оценките в двете субскали - Психическо и Социално-педагогическо функциониране.

Фиг. 2 показва, че в психичната сфера оценките за комуникативните умения, използвани в общуването със семейството, с връстниците и с възрастните, а също и оценката на самоуважението са идентични. Отличава се тяхното по-ниско равнище при общуването с връстниците, а също и тези на

самоуважението. Различията, които разделят цялата извадка по образователни условия се определят главно от оценките за интелигентност и за училищни постижения, като в приобщаващите условия на образование те са по-високи.

Данните от субскалата за Социално функциониране (фиг.3) показват идентичност при високите оценки на учениците със сензорно-моторни увреждания за интеракциите със специални педагози, с екипно подкрепящи ги специалисти и родители, както и на оценките за диспозиции на педагози и на съученици. Различията се появяват спрямо подкрепящата материално-техническа база, която в специалното училище е оценена много критично, в сравнение с тази в масовото училище. Различна е оценката и за стимулацията на социо-емоционалното развитие, която в условията на специалното училище е значително по-добра.

Фиг. 3

Разпределението на извадката според фактора тип училище тип психосоциална ситуация на развитие представлява особен интерес. Данните от табл. 2 показват, че в двете училища доминира компенсаторно нормативен тип психосоциална ситуация, представена в 72% в общообразователното училище (59 ИЛ) и в специално от 64% (87 ИЛ). Относителният дял на случаите с усложнена психосоциална ситуация на развитието в специалното училище е значително по-висок (25%) от този в масовото училище (10%). С високо, дефинирано като идентично на връстниците без увреждане, са 18% от учениците в масово училище и 11% - от специално училище.

		Тип училище		Total
		Общообразователно	Спец иално	
Глобална психосоциална ситуация	Усложнена	8	34	42
	%	9,8%	25,0%	19,3%
	Компенсаторна	59	87	146
	%	72,0%	64,0%	67,0%
	Типична	15	15	30
	%	18,3%	11,0%	13,8%

Таблица 3
МОДЕЛ ПСИХИЧЕСКО ФУНКЦИОНИРАНЕ И ОБРАЗОВАТЕЛНИ УСЛОВИЯ

		Тип училище		Total
		Масово	Специално	
Психическо функциониране	Усложнена	16	44	60
	%	19,5%	32,4%	27,5%
	Компенсаторна	46	77	123
	%	56,1%	56,6%	56,4%
	Типична	20	15	35
	%	24,4%	11,0%	16,1%

За модел на психическо функциониране и образователни условия от табл. №3 се вижда, че атипичният компенсаторен тип е с най-висока и равностойна относителна честота в двете училищни системи (56,1% за масово и 56,6% за специално). Типичният и високо адаптивен тип психическо функциониране е почти двойно повече представен в масовото училище (24,4% срещу 11,0%). Усложненото атипично психическо функциониране е със значително по-ниска относителна честота в интегрираните условия (19,5%), в сравнение със специалното училище (32,0%).

Може да се обобщи, че и в двете училищни условия доминира компенсаторно типичния модел на психосоциална ситуация, но неговите субструктури варират. В специалното училище учениците с усложнено психосоциално функциониране представляват около $\frac{1}{4}$ от всички обучавани там ученици, с усложнено психическо $\frac{1}{3}$ и с усложнено социално над $\frac{1}{4}$.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследването на проблема за психосоциалните детерминанти на образованието е свързан с актуалното влияние, което оказват социалните и педагогическите фактори върху психосоциалното развитие и психичното здраве на деца с вродени и рано придобити слухови, зрителни и двигателни увреждания в съществено различните условия на приобщаващ и сегрегирани тип образование. В общообразователното училище, общата психосоциална ситуация на развитие и нейните две подструктури са с по-високо равнище от това на специалното училище, като промените протичат с качествен скок от средна към горна училищна възраст. За разлика от това, в специалното училище възрастовият преход е плавен. В двете училища и във всички възрасти социално-педагогическото функциониране е с по-високо равнище, което може да се интерпретира като наличие на стимулиращ или развиващ ефект от страна на предлаганите образователни дейности. Може да се обобщи, че социално-педагогическото функциониране на учениците със слухови, зрителни и двигателни увреждания е по-високо сравнено с тяхното психическо функциониране. Имаме основание да приемем наличието на общ развиващ и подкрепящ ефект от образователната среда. От друга страна учениците са най-добре интегрирани в семейното среда, но все още не използват достатъчно този комуникативен потенциал в общуването със съучениците и възрастните. Учителите оценяват относително по-високо интелектуалния потенциал, в сравнение със състоянието на училищните постижения. Това е сигнал, че той не е достатъчно използван в процесите на учене. Може да се мисли, че съвременното българско училище продължава да акцентира главно към когнитивното развитие и училищните постижения и в по-малка степен фокусира динамиката на потребностно-мотивационната сфера и личностното функциониране на учениците.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Вл. Радулов, Децата със специални педагогически нужди в училището и обществото., Бургас, 1996.
- [2] Ейбрахам Маслоу, Мотивация и личност, София, 2001.
- [3] Ж. Янкова, От интегрирано обучение към приобщаващо образование на деца и ученици със специални образователни потребности. В: „Приобщаващо образование” (сборник с научни доклади), Университетско издателство „Паисий Хилендарски”, Пловдив, 2013.
- [4] Л.С. Выготский, Собрание сочинений в шести томах, Том 5, Основы Дефектологии, Москва, Изд-во „Педагогика“, 1983.

- [5] М. Цветкова-Арсова, Обучение на сляпоглухи деца и юноши, София, 2004.
- [6] Ц. Попзлатева, Човешката глухота – Социо-културна идентичност и профили на личността, София, 2010.
- [7] Ц. Попзлатева, Конструктите „аномално“ и „атипично“ развитие в съвременните психологически изследване и специалната педагогика. В годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по начална и предучилищна педагогика том 108, 2015.